

СОЦИАЛНО-ДЕМОГРАФСКИ ХАРАКТЕРИСТИКИ НА ЕТНИЧЕСКИТЕ ГРУПИ В БЪЛГАРИЯ

Обоснована е необходимостта и значимостта от изследването на социално-демографските характеристики на етническите групи в България. Определени са измененията в социално-демографските структури на турската и ромската етнически групи, възприети като обект на изследването. Очертана е нормативната рамка за идентификация на понятието „етническа група” като предпоставка за достоверно изследване на съответните социално-демографски характеристики. Систематизирани са типичните социално-демографски характеристики и профили за турската и ромската етнически групи. Анализирани са и оценени състоянието и динамиката на съответните параметри. Разкрити са възможностите за тяхното използване като източник на информация за взаимобвързани икономически и социални изследвания. Направени са изводи и конкретни препоръки към компетентните органи с цел взимане на обосновани управленски решения.

JEL: J1, J11, J21, J24

Икономическото и социалното развитие на страната от началото на прехода към пазарно стопанство обхваща продължителен период, през който се извършиха значителни промени във всички сфери на обществения живот. Въпреки че социално-демографската ситуация в страната е по-бавно мобилен елемент на обществената структура, тя също премина през редица положителни и отрицателни изменения. Те от своя страна оказват влияние и предопределят настоящето и бъдещото развитие на икономиката и социалната макро- и микросреда. Тези двупосочни взаимодействия са движещата сила на общественото развитие.

Социално-демографските характеристики, вкл. по признака етническа принадлежност предоставят ценна информация за формирането на основните икономически и социални параметри, на основата на които се вземат съответни важни управленски решения. Преди всичко те очертават демографските и социалните профили на най-същественния национален ресурс – човешкият капитал.

Синтезираната обосновка за необходимостта и значимостта на ефекта за обществото от изследването на социално-демографската характеристика на населението с акцент

¹ Баки Хюсеинов е гл. ас. д-р в Институт за икономически изследвания на БАН, секция “Макро-икономика”.

върху етническите групи² в България, дава възможност да се дефинира неговата основна цел: определяне на измененията в социално-демографските структури на турската и ромската етнически групи, анализиране и систематизиране на конкретните проблеми с оглед създаване на възможности за обвързването им с икономическите характеристики, формулиране на изводи и препоръки към компетентните органи.

Произтичащите от основната цел задачи на изследването се конкретизират в следния вид:

- очертаване на нормативната рамка за идентичността на етническите групи;
- систематизиране на типичните социално-демографски характеристики/профили за турската и ромската етнически групи;
- анализ и оценка на състоянието и динамиката на съответните параметри и възможности за използването им при взимане на икономически и социални управленски решения;
- опит за систематизиране на общи и конкретни препоръки към компетентните органи.

Очевидно е, че за постигането на ясни и реални резултати от изследването преди всичко е необходимо да се идентифицира понятието “етническа група”, както и да се визират съответните нормативни документи.

Нормативна рамка за идентификация на понятието “етническа група” – предпоставка за адекватно изследване на социално-демографските характеристики

С оглед на целта и основните задачи на настоящето изследване е целесъобразно да се изясни същността и различията между използваните в етнографското и социално-демографското пространство различни понятия за дефиниране на обекта на съответни проучвания и научни изследвания.

Понятието “малцинство/малцинствена група” има твърде широк обхват на признаците, по които то се дефинира и отграничава, което поражда противоречия относно неговото възприемане. Освен това в тази сфера липсват международни правни документи, които да легитимират единна дефиниция на понятието. По аналогия посочените констатации важат и за понятието “етническо малцинство”. Българското законодателство в тази област се регламентира от Конституцията на Република България. Това е юридически резонен подход, който дефинира като основно понятието “**български гражданин**”. По този начин ясно и точно се решават посочените дискуссионни въпроси и се ограничават многобройните, в повечето случаи без-резултатни полемики.

² Преходът към пазарно стопанство породил в по-висока степен редица предизвикателства и проблеми при най-многочислените етнически групи – турската и ромската, поради което те са обект на изследването.

Конституцията провъзгласява, че български гражданин е всеки, който е роден на територията на Република България, като всички граждани са равни пред Закона. Основният Закон не допуска ограничения на правата или привилегии, основани на раса, народност, **етническа принадлежност**, произход, пол, религия, политическа ориентация, образование, лично и обществено положение и социален статус. В този контекст изпъква изричното имплицитно разпознаване на индивиди/групи с етническа принадлежност, т.е. **на етнически групи**. При това с основния закон се защитават техните исконни права като: правото да упражняват майчиния си език, да изповядват собствената си религия, да изразяват и развиват своята етническа култура и т.н.

Като се имат предвид тези тълкувания, би могло да се формира една ясна от етнографска, социална и национална гледна точка дефиниция на понятието “етническа група”, което да се използва не само в неговия граждански смисъл, но и като обект на различни социално-демографски и социално-икономически проучвания и научни изследвания, т.е. за научно-приложни цели. Особено значение придобива понятието “етническа група” при ориентирането и провеждането на статистически наблюдения и анкетни проучвания с оглед на достоверното им обхващане и определянето на техните количествени измерения чрез прилагането на съответна система от индикатори.

За понятието “етническа група” съществуват редица определения³, които се различават предимно по вида и обхвата на признаците⁴, които я формират. С оглед на целта и задачите на настоящето изследване се предлага следната формулировка, която включва всички признаци, характеризиращи нейните специфични особености. **Етническата група** е обособила се в обществото група от определен етнос, на базата на общ произход, език, религия, историческа автентичност, културни и социални особености. Тази дефиниция сравнително във висока степен се идентифицира със същността на етническите групи в българското общество. По този начин се създава възможност за адекватно обхващане и изследване на етническите групи в България, както от статистическа, така и от демографска, социална и икономическа гледна точка.

Целесъобразно е да се отбележи, че главно от етимологическа гледна точка се използва и понятието “етническа общност”. То обаче има по-широк обхват от признаци и може да бъде обект на изследване от редица науки в различни сфери. Възможно е също в самата “етническа общност” да се обособят отделни групи, които ги обединяват еднакви интереси. В този смисъл това понятие е с “по-размити граници”, което го прави в значителна степен неприложимо за статистически проучвания и научни изследвания.

³ Преса, Р., Речник по демография, превод от френски език, ред. М. З. Сугарева, София, Авалон, 2006, с. 81.

⁴ Примерно, съществуват мнения, че религията е важен, но не е задължителен елемент за обособяване на даден етнос. Вж. Проект VS/2010/008/0536 “Равенството – път към прогрес, КЗД, Речник на понятията към обучителния пакет “Училища без дискриминация”, София, 2011.

В сравнение със съществуващи в други страни, вкл. в европейски специфични “местни” етнически проблеми и главно противопоставяне, е необходимо да се подчертае, че в България до голяма степен те са преодоляни. Не случайно се оформи понятието “български етнически модел”, който олицетворява стремежа към многостранна интеграция на етническите групи към българската нация и общество.⁵ Въпросът за българския етнически модел, сърцевината на който е процесът на интеграция на етническите групи, е от важно значение за проследяване на този процес главно чрез изследване на техните социално-демографски характеристики.

Необходимо е да се посочи, че от нормативната база, регламентираща етническите въпроси с голяма значимост е Законът за защита от дискриминация в Република България. Този Закон е в подкрепа на правата и интересите на всички етнически групи. За отбелязване е, че особено място сред нормативните актове заемат тези, свързани с ромската етническа група. Те са насочени предимно към постигането на нейната реална интеграция: Национална стратегия на Р България за интеграция на ромите (2012-2020 г.), Рамкова програма за интегриране на ромите в българското общество (2010-2020 г.), приета с решение на Министерския съвет, Национална програма за подобряване на жилищните условия на ромите в Р България за периода 2005 – 2015 г., Стратегия за образователната интеграция на децата и учениците от етническите малцинства в България, приета през 2004 г. и актуализирана и утвърдена през 2010 г., Здравна стратегия за лица в неравностойно положение, принадлежащи към етническите малцинства.

Известно е, че за изпълнението на стратегиите и програмите се упражнява системен контрол, в резултат на което се изготвят съответни мониторингови доклади. Такъв доклад е представен в началото на 2017 г. от Министерството на труда и социалната политика относно изпълнението за 2016 г. на „Националната стратегия на Република България за интегриране на ромите 2012 – 2020 г.“. Необходимо е да се отбележи, че тази стратегия съчетава социално-демографските със социално-икономическите параметри. Нейните мерки са насочени към реално изпълнение на конкретни задачи, свързани с: подпомагане интеграцията на пазара на труда на маргинализираните групи, т.е. тези с най-неравностойни социално-демографски характеристики; осигуряване на достъп до образование и обучение; подобряване на системата за обхващане на ромите от социални и здравни услуги.

Целесъобразно е на базата на съвкупността от социално-демографски характеристики по признака местоживееене, съчетан с други типични за ромите признаци, да се постигне такова развитие на местните общности, което да създаде предпоставки и условия за тяхното интегриране особено за преодоляване на негативните стереотипи.

Очевидно е, че само целенасочената и ефективно организирана интеграция на ромите чрез реализация на комплексни мерки, които обхващат както социално-демографски, така и социално-икономически аспекти е възможно постепенно, но действително реално постигане на целите на Националната стратегия, перифразирани по следния

⁵ За природата и естеството на българския етнически модел: виж *Тодорова, Б., М. Мизов*. Българският етнически модел: мит или реалност, С., 2010; *Мизов, М.*, Ахмед Доган и българският етнически модел. С., 2010.

синтезиран начин: достъп до образование и заетост – достъп до социални и здравни услуги – повишаване качеството на живот – постигане на устойчива интеграция. Следователно изследването на социално-демографските характеристики на етническите групи и систематизирането на резултатите от него предоставят ценна информационна база за целенасочено разработване на национални стратегии и рамкови програми за неравностойните групи/лица в определени сфери – образование, здравеопазване, жилищни условия, социални помощи, пазар на труда, заетост.

Не на последно място трябва да се посочи значимостта и на приетия Закон за равнопоставеност на жените и мъжете, който дава юридическо основание да се профилират социално-демографските характеристики и по признака “пол/социален пол”. Научните изследвания по признака “социален пол” разкриват различията или неравнопоставеността между жените и мъжете и в етнически аспект. Това допринася изключително много за правилното насочване на политиките по пол с цел постигането на балансиран социално-демографски и социално-икономически характеристики на етническите групи.

Интерес представлява т.нар. кросинформация, която в случая би могла да се формира от съвместното изследване на етническите, образователните и на характеристиките по “социален пол” (табл. 1).

Таблица 1

Степен на образование по етнически групи и по пол (%)

Степен на образование	Етнически групи					
	българска		турска		ромска	
	мъже	жени	мъже	жени	мъже	жени
Висше	41.5	58.5	40.2	59.8	51.0	49.0
Средно	52.0	48.0	50.3	49.7	64.3	35.7
Основно	49.0	51.0	50.3	49.7	55.1	44.9
Начално	40.7	59.3	43.1	56.9	46.4	53.6
Незавършено начално/неграмотни	47.7	50.3	45.1	54.9	46.6	53.4

Източник: Изчислена и съставена по първична информация от “Преброяване на населението и жилищния фонд, 2011, НСИ, София, том. 1, 2012.

Като източник на богата социално-демографска със социално-икономическа насоченост информация, създава възможности да се дефинират редица важни съотношения и взаимозависимости, предназначени за управленските органи за вземане на обосновани многофакторни решения в няколко свързани сфери. Примерно, изследване на икономическите характеристики като икономическа активност, заетост и безработица по: етнически признаци и по образование; етнически признак и пол; етнически признак, образование и по пол.⁶

⁶ Възможни са различни комбинации от изследвани признаци, които могат да се използват при определянето на съответни икономически характеристики, но това вече е обект на друго изследване. Тук целта е да се демонстрират връзките и зависимостите между социално-демографските и социално-икономическите характеристики, т.е. – да се обоснове

Важно е да се изтъкне, че в българската практика освен създадената нормативна база съществува съответна институционална рамка за действие, както и изграден административен капацитет за мониторинг при решаването на специфични проблеми на етническите групи. Това позволява да се систематизират и наблюдават социално-демографските характеристики, които представляват важна предпоставка за провеждането на съответни социално-икономически изследвания. Примерно, обвързването на социално-демографския профил “образование” с икономическите профили “заетост” и “доходи” предоставя твърде полезна с приложна насоченост информация за взимането на управленски решения от компетентните органи и провеждането на целеви политики в тази сфера.

Основни социално-демографски характеристики на турската и ромската етнически групи – източник на информация за икономически и социални изследвания

Установилите се демографски тенденции и засилената емиграция през преходния период се отразяват върху всички етнически групи в страната, в резултат на което не настъпват съществени изменения в етническата структура на населението в годините между последните две преброявания.

Според публикуваните данни на НСИ от преброяването на населението през 2011 г. по признака етническа принадлежност са се самоопределили:

Българска етническа група, която обхваща 5 664 624 лица, или 84.8% от доброволно декларираните етническата си принадлежност. Делът на българската етническа група в сравнение с преброяването през 2001 г. се увеличава с 0.9 пункта.

Турска етническа група, която е втората по численост – 588 318 лица са се самоопределили като етнически турци. Те представляват 8.8% от всички лица. Относителният им дял намалява с 0.6 процентни пункта в сравнение с 2001 г.

Ромска етническа група, която традиционно е трета по численост. Тя наброява 325 343 лица според тяхното самоопределяне, с относителен дял от 4.9% или с 0.2 процентни пункта повече от 2001 г.

Етническата структура и степента на нейното влияние върху социално-демографското и социално-икономическото развитие на населението зависи преди всичко от неговите основни демографски характеристики – раждаемост и смъртност. Тези профили в етнически аспект разкриват ефекта от провежданите съответни политики за подобряване качеството на живот. Тук обаче трябва да се изтъкне, че важен първичен фактор е традиционното репродуктивно поведение на младите във фертилен възраст, както и културата на начина на живот на възрастното етническо население.

Характерно за **турската етническа група** е, че нейният естествен прираст е положителен и са задържа над репродуктивния праг от 2.2 деца. Равнището на

икономическия смисъл на проучването и изследването на социално-демографските характеристики в случая по етнически групи.

раждаемостта се измерва и с относителния дял на жените с определен брой деца: около 51% от жените имат 2 деца, 27% – 3 деца и 10% – 4 и повече деца. Турските етнически семейства се характеризират с ранна раждаемост (към 20-годишна възраст), с висока брачност и ниска възраст за встъпване в брак/съжителство на семейни начала.

По отношение на възрастното население от турската етническа група е известно, че то е концентрирано предимно в селата, което предполага сравнително по-изолиран и ограничен от традиционните си рамки начин на живот и особено минимални възможности за социални контакти. Равнището на смъртност показва тенденция към слабо нарастване от осемдесетте години.

Посочените социално-демографски характеристики на турската етническа група, свързани с профилите раждаемост и смъртност предопределят формите на социално-икономическите политики на държавата главно към подпомагане отглеждането на децата, както и към възрастните хора чрез предоставянето на необходимите социални и здравни услуги.

Основните демографски характеристики на *ромската етническа група* се отличават от тези на турския етнос. При ромите както раждаемостта, така и смъртността са с по-високи стойности. Показателен за степента на раждаемост е индикаторът „брой на децата“ в семейства с двама родители от еднаква етническа принадлежност. При семейства с две деца броят на турските семейства е 2 пъти по-голям от този на ромските семейства.⁷ Тази ситуация обаче значително се променя при семействата с три деца – ромските семейства са почти 2 пъти повече от турските. При увеличаване броя на децата това съотношение се изменя по-забележимо: при семейства с четири деца, ромските семейства са над 3 пъти повече от турските; при пет деца – 4.5 пъти повече и при шест и повече деца – над 5 пъти.

Очевидно демографските характеристики придобиват особена социална значимост по отношение обхвата на семействата с различен брой деца, както и по броя на децата общо и по възрастови интервали. Сравнително големите различия по тези параметри определят високата степен на сложност на връзките и взаимодействията със съответните социално-икономически характеристики. Тук се очертават сериозни проблеми – преди всичко при самото формиране на основните и производните от тях социално-демографски характеристики и съответно посоките, в които те могат или трябва да кореспондират с икономическите и особено със социалните индикатори. В тази сфера връзките са твърде комплицирани, но същевременно изключително важни, тъй като от тяхното адекватно формулиране зависят редица съдбовни управленски решения за демографското бъдеще на България, основани на постигането на висока междуетническа толерантност.

Във връзка с направения сравнителен анализ на основните социално-демографски характеристики, интерес представлява информацията, предоставена от ЕВРОСТАТ,

⁷ НСИ, Преброяване на населението и жилищния фонд, 2011, София.

2015 г.⁸ за България относно „демографските промени – профил на населението“, където в контекста на другите страни-членки на ЕС се очертава мястото на България. На фона на твърдението, че в последните десетилетия средно за ЕС плодовитостта се намалява, а застаряването на населението се увеличава чувствително, в анализа на динамиката на коефициентите на раждаемост за периода 2003 – 2013 г. се отбелязва, че „има основания да се допусне, че в някои от страните-членки на ЕС е имало отклонение от модела на постоянно намаляващите коефициенти“. Посочват се само 7 страни от ЕС (Словения, Чехия, Швеция, Словакия, Полша, **България** и Обединеното кралство), в които коефициентите на раждаемост за посочения период в действителност се покачват. Тази констатация всъщност представлява твърде положителна оценка за провежданите от България социално-демографски и социално-икономически политики и мерки. Ясно е, че това е крехко покачване, но то обнадеждава особено, като се има предвид, че държавните органи поставят като приоритет на националното развитие проблема, свързан с демографската кризисна ситуация. Очевидна е необходимостта от разработване на система от политики и мерки в икономическата и социалната сфери, които да ускорят този процес на положителни изменения на социално-демографските характеристики.

На противоположния демографски фокус се откроява друг много важен от социална и икономическа гледна точка проблем – социално-демографските характеристики на *възрастните хора*. Известно е, че в последните десетилетия се увеличава продължителността на живота като израз на по-добро негово качество, на техническия бум в областта на медицинската апаратура, повишаване професионализма на лекарските екипи, както и подобряване на здравната информираност на хората. Продължителността на живота е един от основните индикатори, определящи равнището и качеството на живот. От друга страна обаче, се прокарва известен „негативизъм“, употребявайки израза „застаряващо население“, което неминуемо се свързва с повишаването на отговорностите на обществото. А те са многостранни с политически, управленски, икономически, социален, здравен, културен и други видове аспекти, които в своята съвкупност осигуряват т.нар. „активно стареене“ на възрастните хора, т.е. обществото е призвано да предостави възможности на възрастното население на 65+ години да продължи своя живот в необходимия му комфорт и да се чувства необходим за своите близки и за обществото. За да се почувства мащабността на проблемите, свързани с възрастните хора не само в България, но и в Европейския съюз е достатъчно да се посочат само следните пет факта:

- към 01.01.2014 г. населението в ЕС-28 на възраст 65+ години е възлизало на 94 милиона души (почти 20%);
- през последните десет години броят на възрастните хора в ЕС е нараснал шест пъти по-ускорено в сравнение с нарастването на цялото население;

⁸ Населението в ЕС: кои сме ние и как живеем?, ЕВРОСТАТ, 2015 г., Демографски промени – профил на населението.

- прогнозни данни показват, че особено бързо ще се увеличи броят и делът на възрастните хора на 85+ години;
- възрастните хора в рамките на една страна не представляват хомогенна група от населението; те са хора с различен начин на живот, както и с различни физически и умствени способности;
- особено значение има фактът, че Европейският съюз е най-бързо застаряващият регион в света, респективно с най-ниски коефициенти на раждаемост.⁹

Представената не особено оптимистична ситуация поставя страните от ЕС, вкл. България пред едни от най-големите социални и икономически предизвикателства. Това демографско развитие ще оказва значително влияние върху различни по обхват и със специфичен характер политики, мерки и конкретни грижи за възрастните хора.

Като се има предвид състоянието и необходимостта от сериозни промени в тази сфера в България, крайно време е да се предприеме комплексно решаване на посочените проблеми. Това от своя страна изисква неотложно разработване на стратегия и конкретни програми за изграждане на реално действаща система за грижи спрямо възрастните хора в България.

Очевидно за тази цел като основен източник на информация ще се използват социално-демографските характеристики на населението по възрастови интервали и по етнически групи (фиг. 1).

Информацията за възрастовата структура на населението по етнически групи притежава голяма научно-приложна и практическа насоченост. Този социално-демографски профил е в основата на разработването на диференцирани политики в етнически аспект и в зависимост от тяхната демографско-възрастова структура. Примерно, обособяване на политики за децата, младежите, активното население и възрастните хора с цел да се постигне сближаване на социалния статус, както в рамките на даден възрастов интервал в самите етнически групи, така и в междуетнически профил с оглед постигане на социална равнопоставеност.

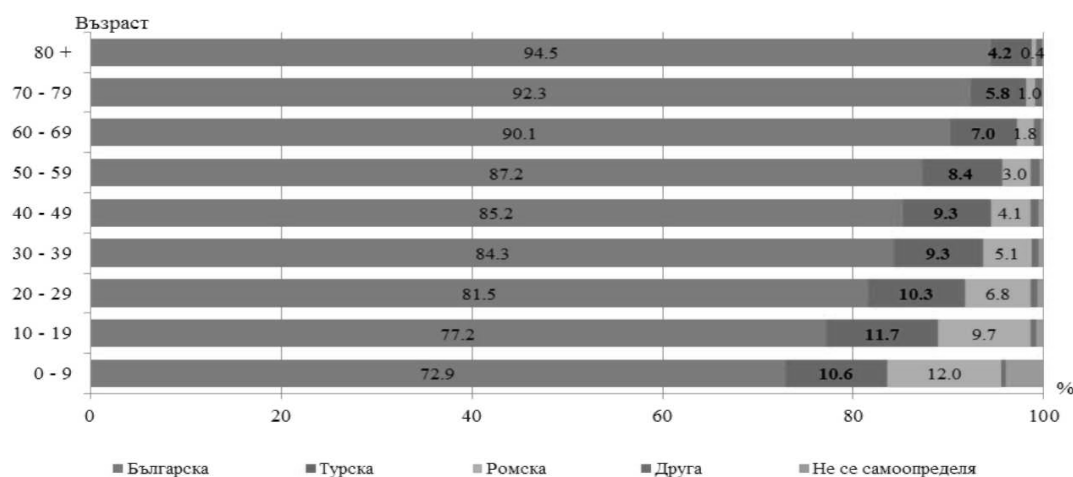
От гледна точка не само на социално-демографските характеристики, но и на социално-икономическото развитие на етническите групи в България, от значение е проучването на тяхното териториално разпределение, както и на степента на концентрацията им в дадена териториална единица. На последното преброяване през 2011 г. лицата, самоопределили се към турската етническа група, са концентрирани териториално в няколко областни центрове – Кърджали, Разград, Търговище, Шумен, Силистра, Добрич, Русе, Бургас. Те представляват 63.7%, т.е. – почти 2/3 от населението на тази етническа група. По отношение на лицата от ромската етническа група се констатира, че те са разпределени териториално във всички области, като най-голям е делът на ромския етнос в област Монтана – 5.4%, Шумен – 4.3% и Сливен – 3.8%. Тези количествени измерения на териториалното разпределение на етническите групи са важен ориентир за разработването на съответни регионални, социални и икономически политики за постигането на по-висока степен на

⁹ Въз основа на информация от ЕВРОСТАТ, 2015 г.

интеграция на съответните етнически групи, населяващи посочените областни центрове и градове.

Фигура 1

Структура на населението по етнически групи и възраст към 01.02.2011 г.

Източник: НСИ, Преброяване на населението и жилищния фонд, 2011 г., София.

Твърде показателно е и разпределението на етническите групи по отношение на териториалния признак – град : село (табл. 2).

Таблица 2

Разпределение на големите етнически групи в България по местоживее, 1992, 2001, 2011 г. (%)

Година Населено място	българска			турска			ромска		
	1992	2001	2011	1992	2001	2011	1992	2001	2011
град	71.6	73.5	77.5	31.6	37.0	37.7	52.3	53.8	55.4
село	28.4	26.5	22.5	68.4	63.0	62.3	47.7	46.2	44.6

Източник: Преброяване на населението и жилищния фонд, 1992, 2001, 2011, София, НСИ, 1993, 2002, 2013.

Основният извод от сравнителния анализ на турската и ромската етнически групи по местоживее е, че турският етнос е концентриран главно в селата – 62.3% и съответно надвишава ромския етнос с значителните 18%. Този факт предопределя характера на заетостта на турския етнос, който явно е съсредоточен в сферата на селското стопанство. Това от своя страна регламентира по-ниските им доходи, както и качеството на живот и образование на техните деца. По отношение на ромите – преобладаващата част е в градовете – 55.4%, където поради по-високите изисквания за образование и квалификация те са заети предимно в нископлатени дейности.

Установените от анализа изводи и тенденции на териториално разпределение на етническите групи показват незначителни промени, което насочва съответните институции към провеждането на действени политики и мерки с цел създаването на възможности и условия за по-голяма трудова мобилност на етническите групи с оглед на техните предпочитания, способности и умения за трудова заетост.

Безспорен е фактът, че направеният анализ на социално-демографските характеристики на турската и ромската етнически групи, както и формулирането на съответни изводи, вкл. за целите на социално-икономически изследвания, имат висока приложимост в **сферата на образованието**. Тази сфера по своята същност и обществена значимост заема централно място в системата от връзки и взаимоотношения между социално-демографските и социално-икономическите характеристики на етническите групи. Сравнителният анализ между турската и ромската етнически групи разкрива редица техни специфични особености. Те предопределят различията им в двете основни сфери на обществения и икономическия живот, а именно в образованието и като следствие от него в заетостта. Очевидно е, че това са главните фактори, които формират развитието и промените в ценностната ориентация на турската и ромската етнически групи.

Не е без значение фактът, че глобалната икономическа криза (2007-2009 г.) оказва незначително влияние върху репродуктивното им поведение, което означава, че те продължават своето разширено демографско възпроизводство. Тази констатация изпраща сериозни сигнали към компетентните органи, свързани както с възникващата по-сложна ситуация по отношение на привличането и включването им в образователната система, така и в ориентирането към подходящи, съобразно степента на образованието им дейности в заетостта. За решаването на тези важни проблеми е необходима първоначална информация за динамиката на разпределението на етническите групи по степен на образование (табл. 3).

Таблица 3
Структура на основните етнически групи по степен на образование на лицата над 20 години, към 2011 г. (%)

Степен на образование	българска		турска		ромска	
	2001	2011	2001	2011	2001	2011
Висше	19.2	25.6	2.4	2.9	0.2	0.5
Средно	47.6	52.3	21.9	29.7	6.5	9.0
Основно	24.9	18.0	46.9	44.5	31.8	40.8
Начално	6.9	3.4	18.6	13.4	28.3	27.9
Незавършено начално и неграмотни/непосещавали училище	1.4	0.7	10.2	9.5	33.2	21.8

Източник: Преброяване на населението и жилищния фонд, 2001; 2011. София, НСИ, Том 1, 2002; Том 1, 2012.

Извършеният анализ на измененията в образователния статус, както в рамките на отделните етнически групи, така и между тях, разкрива неговото постепенно подобряване и тенденции към положителни промени в съотношенията по етнически

групи и съответните степени на образование. Въпреки че и при трите етнически групи се наблюдава повишаване на образователното равнище, то е най-ниско при ромската група. Това се обяснява с две основни причини: от една страна, тяхното специфично поведение в семейството и обществото и от друга – неправилната им ценностна ориентация, при която образованието не е оценявано като необходима ценност, заслужаваща усилия и разходи. Това силно подценяване на образованието води до задълбочаване на етническите неравенства в образователните равнища на децата и младежите. Все пак динамичните промени в обществения живот оказват макар и слабо влияние върху самосъзнанието на ромите и повишават в известна степен изискванията им за по-качествен живот, което ги връща към неговия основен източник – образованието. Най-забележимо е нарастването на дела на учащите роми в основното образование – с 9%, следвано от средното образование – с 2.5%. Положителен факт е и чувствителното намаляване на относителния дял на ромите с незавършено начално и на неграмотните/непосещаващите училище – от 33.2% на 21.8%. Очевидно провежданите политики и мерки за интегриране на ромите в образователната система са ориентирани в правилната посока, но те изискват текущи разходи и дългосрочни инвестиции. Тук може да се отбележи, че не случайно образованието се обособи като основен приоритет на управляващите органи, които оценяват високо неговата изначална значимост за постигането на позитивни резултати във всички сфери на обществения живот.

Този приоритет се отнася със същата сила и за младото население от турската етническа група. То показва забележими постижения, изразяващи се в намаление на относителния дял на учащите в основно образование за сметка на повишаване дела на тези със средно образование – от 21.9% на 29.7%. Посочената положителна тенденция би трябвало да продължи, като успоредно с нея се ускори увеличаването на броя и дела на висшистите, който към 2011 г. е 2.9%, докато при българската етническа общност е 25.6%.

Направените анализи и оценки в етнически аспект по отношение на разпределението на учащите по образователни степени, дават възможност да се синтезират следните изводи:

- турската и ромската етнически групи регистрират положителни тенденции в развитието на тяхната образователна култура, следвайки макар и с бавни темпове образователната структура на българската етническа група;
- забелязва се стремеж към повишаване на относителния дял на придвижващите се учащи от по-ниските към по-високите образователни степени;
- забавяне на увеличаването на броя на висшистите в турската и ромската етнически групи;
- констатира се намаляване и при трите етнически групи на дела на незавършилите начално образование и на неграмотните, като при ромите този дял намалява с 11.4%, въпреки това все още е много висок; до голяма степен той зависи от по-ранната раждаемост, характерна за ромския етнос, които вместо да се обучават изпълняват родителски задължения.

Детайлният анализ на образователната структура на турската и ромската етнически групи предоставя важна изходна информация за определяне и оценка на ситуацията в икономическата сфера, включваща степента на заетост и обхвата на безработните, т.е. икономическата активност на населението в етнически профил. В това се изразяват икономическите аспекти на изследването на социално-демографските характеристики на етническите групи.

Като илюстрация на непосредствените връзки между социално-демографските характеристики и социално-икономическите параметри се посочват зависимостите между икономическата активност на главата на домакинството по статус в заетостта и по етнически групи (табл. 4).

Таблица 4

Икономическа активност, статус в заетостта и етническа група на главата на домакинството, 2011 г. (%)

Икономическа активност Статус в заетостта	Етнически групи		
	българска	турска	ромска
Икономически активни	82.7	6.2	2.5
Заети	84.6	5.5	1.7
Работодател	87.8	3.3	0.4
Самостоятелно работещ	81.0	7.5	2.3
Наети	84.9	5.3	1.7
Неплатен семеен работник	79.1	8.8	2.0
Безработни	68.5	11.3	8.8
Икономически неактивни	80.6	7.4	3.3
Учащи и неработещи	78.4	6.5	1.8
Пенсионери	84.8	6.2	1.6
Незаети	55.6	14.9	14.6

Източник: Изчислена и съставена по информация от „Преброяване на населението и жилищния фонд”, 2011 г., НСИ, София, том. 1. Население/Книга 4. Домакинства.

Интересно е съотношението между степента на заетост, примерно във възрастовия интервал 15-59 години, като разпределението по етнически групи е следното: българска – 33.2%, турска – 46.9% и ромска – 19.5%¹⁰ Тук обаче трябва да се посочи, че сравнително голяма част от зетите, особено от ромската етническа група са предимно в отрасли с нискоквалифициран и съответно нископлатен труд. За турската етническа група е характерна преобладаващата им заетост в селското стопанство и по-конкретно в тютюнопроизводството.

Като доказателство за силното влияние на образователния ценз върху заетостта и социалния статус на ромите се привежда следната информация (табл. 5).

¹⁰ Преброяване на населението и жилищния фонд, 2011, София, НСИ, том 1, 2012.

Таблица 5

Вид заетост и разпределение на заетите роми през 2011 г. в България според образованието (%)

Вид заетост	Образование		
	Начално и по-ниско	Основно	Средно
Работодатели	0.0	2.3	4.2
Самонаети	11.0	9.4	12.4
Членове на кооперации	0.0	1.2	2.2
Помощници в семеен бизнес	6.1	3.5	4.2
Наети в държавно или общинско предприятие	32.9	26.3	25.0
Наети в частно предприятие	40.2	53.8	47.2

Източник: Проект EU INCLUSIVE, 2012.¹¹

Прави впечатление, че нараства относителният дял на самонаетите със средно образование, което доказва, че по-високата степен на образование осигурява повече възможности за собствен бизнес. Освен това показателен е и делът на наетите в частно предприятие предимно с основно и средно образование, който се задържа около 50%.

По отношение на **обхвата на безработните** е важно да се отбележи, че техният брой намалява и при трите етноса, при това чувствително. За период от 10 години (2001-2011 – годините на извършените преброявания) при турския етнос относителният дял на безработните се е намалил с 28%, при българския – с 15.3% и при ромския – с 40.5%. Тези промени може да се квалифицират като значителни, особено като се има предвид, че този период включва икономическата криза. При общото снижаване на безработицата в страната на 7.1% за м. декември 2016 г., би могло да се предположи, че и по етнически групи са постигнати положителни резултати след 2011 г.

Направените междинни анализи, оценки и изводи доказват необходимостта от проучване на социално-демографските характеристики на етническите групи, които предоставят необходимата информация на компетентните органи, позволяваща да се изследват редица важни социално-икономически характеристики, да се установят преките и обратните връзки и взаимозависимости с цел разработването и прилагането на съответни икономически и социални политики.

Систематизиране на изводите и препоръките към компетентните органи

Основни изводи

1. По отношение на идентификацията на понятието “етническа група” и съответната нормативна рамка:

¹¹ Проект EU INCLUSIVE, 2012. Data transfer and enhance of good practice. Vol. 1. Constanza, Presa “Ciga Leber”, p. 27

- с оглед на целта и основните задачи на изследването, както и от анализа и оценките на различните определения, съдържанието и наименованието на изследователския обект, се оформи изводът, че от етнографска, социална, демографска и гражданска гледна точка най-издържано е понятието “етническа група”; това е юридически резонен подход, тъй като в Конституцията на Р България се съдържа признака етническа принадлежност, което гарантира равенството пред Закона на всички граждани;
- предложената дефиниция на понятието “етническа група”, обособена на базата на общ произход, език, религия, историческа автентичност, културни и социални особености в най-висока степен се идентифицира със същността на етническите групи в българското общество; по този начин се осигурява адекватно обхващане и изследване на етническите групи, както от статистическа, така и от демографска, социална и икономическа гледна точка;
- в резултат на проучването на нормативната рамка за идентификация на понятието “етническа група” се установи, че в тази сфера липсват международни правни документи; в българското законодателство обаче, може определено да се твърди, че Основният закон – Конституцията на Република България достатъчно ясно и точно провъзгласява правата на всички нейни граждани, като не допуска ограничения, основани на раса, народност, **етническа принадлежност**, произход, пол, религия, политическа ориентация, образование, лично и обществено положение и социален статус;
- с основание може да се твърди, че до голяма степен към нормативната база се включва и Законът за защита от дискриминация в Р България, тъй като в него се регламентират правата и защитата на всички етнически групи срещу прояви на дискриминация; следователно този Закон е в подкрепа на правата и интересите на отделните етнически групи;
- важен е изводът, че особено място сред нормативните актове заемат тези, свързани с ромската етническа група и главно по отношение на реалното интегриране на ромите в българското общество, образователната интеграция на децата и учениците, здравната защита на лицата в неравнопоставено положение, както и подобряването на жилищните условия на ромите;
- анализът и оценката на Закона за равнопоставеност на жените и мъжете разкриват постановки, чрез които се ограничава неравнопоставеността между жените и мъжете и в етнически аспект в различните сфери на обществения живот; в настоящето изследване се установи, че съществува неравнопоставеност по пол и по етнически групи в сферата на образованието и по-конкретно в разпределението на мъжете и жените по степен на образование.

2. По отношение на определящите социално-демографски характеристики:

- основният извод относно етническата демографска структура се базира на установилите се демографски тенденции и засилената емиграция през преходния период, които се отразяват върху всички етнически групи, в

резултат на което не настъпват съществени изменения в етническата структура на населението;

- структурата на населението по етнически групи и възрастови интервали е една от най-важните социално-демографски характеристики на населението, защото тя влияе, както върху наблюденията на неговото възпроизводство, така и върху измененията в икономическата му активност и обществената съпричастност;
- проучването на териториалното разпределение на етническите групи в България дава ценна информация за степента на тяхната концентрация в дадена териториална единица; количествените измерения в териториален аспект са важен ориентир за разработването на съответни регионални политики с цел постигането на по-висока степен на интеграция на съответните етнически групи;
- от гледна точка на икономическия и социалния статус на етническите групи от значение е тяхното разпределение в териториален аспект: град – село; основният извод е, че турският етнос е концентриран главно в селата, което предопределя характера на неговата заетост – предимно в селското стопанство; по отношение на ромите преобладаващата част е в градовете, където поради по-високите изисквания за образование и квалификация те са заети в нископлатени дейности.

3. По отношение на образователния статус на етническите групи:

- главният извод с практическа приложимост е, че сферата на образованието по своята същност и обществена значимост, има реална свързваща роля между социално-демографските и социално-икономическите характеристики на етническите групи, примерно при релацията “образование – заетост”;
- констатацията, че турската и ромската етнически групи продължават своето разширено демографско възпроизводство сигнализира за необходимостта от по-активното им включване в образованието, както и в ориентирането към подходящи, съобразно степента на образованието им дейности в заетостта;
- анализът на измененията в образователния статус във вътрешноетнически и междуетнически аспект разкрива неговото постепенно подобряване и тенденции към положителни промени в съотношенията по етнически групи и съответните степени на образование;
- най-ниско е образователното равнище на ромската етническа група; силното подценяване на образованието води до задълбочаване на етническите неравенства в образователните равнища на децата и младежите; концентрацията на ромите главно в градовете оказва известно положително влияние върху ценностната им ориентация – забелязва се нарастване на дела на учещите роми главно в основното образование;
- за отбелязване са положителните тенденции в образованието при турската етническа група – намаляване на относителния дял на учащите в основното образование за сметка на повишаване дела на тези в средното образование,

следвайки, но със сравнително по-бавни темпове образователната структура на българската етническа група.

Систематизираните по-важни изводи са предпоставка за оформянето на адекватни препоръки към държавните органи с цел постигане на положителни социално-демографски характеристики, които да осигуряват ефективни социално-икономически резултати.

Конкретни препоръки към компетентните органи

1. По отношение на нормативната рамка и статистическата информация, необходима за изследването на социално-демографските характеристики на етническите групи:

- Разширяване на нормативната рамка и предимно чрез съответни нормативни актове, което да осигурява юридическата страна на нововъзникнали социално-демографски казуси в етнически аспект.
- Обособяване на база данни с оглед на многообразните социално-демографски характеристики на етническите групи, която да позволява съставянето и измерването на производни характеристики.
- Провеждане на съответни статистически наблюдения в отговор на възникнали потребности от обхващане на нови взаимозависимости в етнически аспект.
- Извършване на системни периодични измервания, респективно изследвания на социално-демографските характеристики по етнически групи.
- Създаване на система от целево ориентирани социално демографски характеристики по етнически групи и особено от гледна точка на обвързването им със съответни социално-икономически параметри.

2. По отношение на практическата приложимост на социално-демографските характеристики на етническите групи:

- Извършване на периодични анализи и оценки на състоянието и динамиката на социално-демографските характеристики на етническите групи с оглед постигането на по-висока степен на обвързване със съответните социално-икономически параметри.
- Използване на установените връзки и взаимозависимости между социално-демографските и социално-икономическите характеристики на етническите групи за взимането на обосновани управленски решения в тези сфери.
- Разработване за определени периоди, обвързани със съответни изисквания и предписания на Европейския съюз, на стратегии, концепции и целеви програми за измененията в социално-демографските характеристики в контекста на социално-икономическите аспекти общо и по етнически групи.

3. По отношение на конкретните социално-демографски характеристики на етническите групи:

- Използване на информацията за структурата на населението по етнически групи и възрастови интервали за анализи и оценки, които да се извършват на базата на посочените признаци и обособяват в демографската структура на населението следните основни социално-демографски етнически групи: деца, младежи, активно население и възрастни хора, т.е. агрегирани групи на базата на възрастовите интервали.
- Разширяване на анализите и оценките не само в количествен аспект, но също и в социален на териториалното разпределение на етническите групи, което ще позволи разработването на съответни регионални политики, както за тяхното икономическо развитие, така и за социалната им осигуреност.
- Засилване на практическата приложимост на връзките между образователния статус на етническите групи и тяхната заетост.
- Развитие на професионалното обучение, съобразно потребностите на бизнеса; провеждане на проучвания за професионалните интереси на младежите от различните етнически групи.
- Създаване на центрове за организиране и подготовка на младото поколение с цел постигане на необходимото и желаното професионално ориентиране.
- Стимулиране на младежите за придвижване от по-ниски към по-високи степени на образование.
- Разработване на целеви програми за повишаване на образователния статус на ромите, като усилията се насочват към тяхната ценностна ориентация, от една страна, и към по-ефективни подходи за привличането им към образованието – от друга.

В заключение би могло да се обобщи, че систематизираните констатации и изводи, както и направените конкретни препоръки към съответните органи представляват източник на детайлна, с практическа приложимост информация за обосновано взимане на управленски решения.

Използвана литература

- Преса, Р. (2006). Речник по демография, превод от френски език. ред. М. З. Сугарева, София: Авалон, с. 81.
- Проект VS/2010/008/0536 “Равенството – път към прогрес, КЗД, Речник на понятията към обучителния пакет “Училища без дискриминация”, София, 2011.
- Тодорова, Б., Мизов, М. (2010). Българският етнически модел: мит или реалност, С.
- Мизов, М. (2010). Ахмед Доган и българският етнически модел. С.
- Преброяване на населението и жилищния фонд, 2001; 2011. София, НСИ, Том 1, 2012.
- Населението в ЕС: кои сме ние и как живеем? ЕВРОСТАТ, 2015, Демографски промени – профил на населението.
- Проект EU INCLUSIVE, 2012. Data transfer and enhance of good practice. Vol. 1 Constanza, Presa “Ciga Leber”, p. 27.